

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA TAFAKKURNING RIVOJLANISHI

Nazirova Guzal Malikovna

Qo`qon davlat pedagogika instituti dotsenti, PhD

Olimova Nilufar, Siddiqova Oltinoy

Qo`qon DPI talabalari

Tafakkur - inson ongining bilish ob'ektlari hisoblanmish narsa va hodisalar o'rtasida murakkab, har tomonlama aloqalarning bo'lishini ta'minlovchi umumlashgan va mavhumlashgan aks ettirish shaklidir.

Tafakkur ham boshqa psixik jarayonlar kabi bolalarda yoshligidan boshlab taraqqiy eta boshlaydi. Bola tug'ilishidanoq tafakkur qilish imkoniyatiga ega bo'lmaydi. Ayrim olimlar bola tafakkurini maymun tafakkuriga o'xshatadilar. Psixologlarning maymun tafakkuri haqidagi nazariyasi haqiqatga to'g'ri kelmaydi. Bola tug'ilishi bilan insondir, u insonlar jamiyatida yashaydi, insonlar bilan munosabatda bo'ladi, ularning ta'sirida o'sadi. Bola tafakkuri avval boshdan inson tafakkuridir. Boladagi tafakkur asta sekinlik bilan, bilimli va tajribani ortishi, yashash sharoiti va oladigan ta'lim-tarbiyasining ta'siri ostida o'sib boradi. Bola dastlab tashqi olamni va uydagi narsalarni sezish, idrok qilish orqaligina bilib oladi. Bola asta-sekin yoshi orta borgan sayin narsalar o'rtasidagi o'xshashlik tomonlarini payqay boshlaydi, so'ngra o'xshash narsalarni umumlashtiradi.

Masalan: 6-7 oylik bola yolg'iz qolgan paytida stol oldiga emaklab kelib, dasturxonni tortib o'ziga kerakli narsani oladi, so'ngra krovatni oldiga borib xuddi shunday yo'l bilan choyshab yoki odeyalni tortib oladi. Kichik yoshdagi bolalarning tafakkur stixiyali emas, balki kattalarning rahbarligida rivojlanadi. Bolalar kattalar yordamida insoniyat yordamida yaratilgan bilim va tushunchalarni egallab oladilar. Bolalarda tafakkur 1 yoshga to'lgandan so'ng namoyon bo'la boshlaydi. 1 yoshdan oshib tili chiqqach o'ziga yaqin narsalarning nima uchun kerakligini tushunadigan bo'lib oladi. 2 yoshli bola tafakkurining eng ko'zga tashlangan xususiyati, ular analiz qilishi va umumlashtirishi. Bu yoshdagi bolalar idrok qilayotgan narsalarni aks ettira olmaydi. Shuning uchun narsalarni umumlashtirganda ko'zga tashlanib turgan tashqi belgilarga asoslanadi. Masalan: 1,5 yoshli bola olmani, koptokni, yumaloq sharni umumlashtirib "olma" deydi.

Tafakkur bolaning maktabgacha yosh davrida juda tez rivojlana boshlaydi. Buning sababi, birinchidan maktabgacha yoshdagi bolalarda turmush tajribasining anchagina ko'payishi, ikkinchidan bu davrda nutqning yaxshi o'sgan bo'lishi, uchinchidan maktabgacha yoshdagi bolalarning juda ko'p erkin va mustaqil bo'lish imkoniyatlariga ega bo'lishlaridir. Bolalar tafakkurining o'sishida nutqning roli juda katta. Chunki tafakkur nutq vositasi bilan amalga oshiriladi. Nutqi bor odamda so'zlar vositasi tafakkur bo'lmaydi.

Tafakkurning realligi nutqda ko'rinadi. Bolalar atroflaridagi turli - tuman narsa va hodisalarning nomlarini bilib olganlaridan so'ng asta - sekin ularni umumlashtiradigan bo'ladi. Oilada bog'chadagi katta odamlarning bolalar bilan muomalalari orqali bolalar faqat ayrim tushunchalarnigina emas, balki tayyor holda berilgan mantiqiy nutq formalarni tez o'zlashtirib oladilar. Maktabgacha yoshdagi bolaning so'z boyligi tezlik bilan orta boshlaydi.

Maktabgacha yosh davrida bolaning nutqi faqat miqdor jihatdan emas, bola sifat jihatidan ham takomillashadi. (r, l, i, sh, z) tovushlarni talaffuz qiladigan bo'ladi. Bola nutqining tobora takomillashib, borishi, uning tafakkurining o'sishi bilan chambarchas bog'liq. Bizga ma'lumki, maktabgacha ta'lim tashkiloti kichik guruh bolalarida konkret tafakkur xukmron bo'ladi. Asta-sekin

Innovative Society: Problems, Analysis and Development Prospects (Spain)

uning tafakkuri mantiqiy tafakkurga aylana boshlaydi. Buning uchun esa birinchi navbatda yetarli darajada soʻz boyligi talab etiladi. Bola soʻz turkumlaridan otni, feʼlni, sifatni va olmoshlarni oʻzlashtirib oladi. Bu oʻz navbatida bolani fikr yuritishiga taʼsir etadi. Masalan: 3 yoshli bolaga qoʻgʻirchoq va qalamni koʻrsatib, bu nima? – deb soʻralsa, bola “bu qoʻgʻirchoq, bu qalam” – deb nomini aytadi, 5 yoshli bola – “bu qalam, u qora, qizil” qoʻgʻirchoqni oʻynaydi – deydi: 6 yoshli bola esa, “qalamda yozadi, uning boʻyi uzun, rangi qora”, “qoʻgʻirchoqni oʻynaydi, uning boshi, qoʻllari, oyoqlari va sochlari bor” – deb javob beradi. Maktabgacha yosh davrida erkin harakat qilish maydoni kichik yoshidagi davrga nisbatan juda ham kengayib ketadi. Bu esa bolalarga juda koʻp narsalar bilan tanishish inkoniyatini beradi. Bogʻcha yoshidagi bolalar oʻzlarining mustaqil analiz qilish va umumlashtirish kabi fikr qilish jarayonlarini vujudga keltiradi va taqqoslashtiradi. Bola oʻzining tajribasida ancha narsani bilib olganidan soʻng, narsalarning ichki xususiyatlari bilan ham qiziq boshlaydilar. Shuning uchun ularda (Bu nima? Nega bunaqa? Nimaga kerak?) kabi savollar paydo boʻladi.

Odatda, har qanday tafakkur jarayoni biror narsaga tushuna olmaslik, biror narsadan taajjublanish xayron qolish va natijada turli savollarning tugʻilishi tufayli paydo boʻladi. Bola asosan oʻzlarining turmush tajribalari doirasidagi narsa va hodisalar haqida fikr yuritadilar. Shuning uchun ular juda qiziq savol beradilar. Masalan: Bulutlar nega yuradi?, Yulduzlar nechta?, Qorbobo odammi?, Elektr toki qaerdan keladi?, Simga qoʻngan chumчуqlarni tok urmaydimi?, Nega yomgʻir yogʻadi?, Nega qor oq boʻladi?. Yuqorida keltirilgan savollardan koʻrinib turibdiki, bolalar har sohaga doir savollar berar ekanlar ularning savollarini juda qiziq boʻlishini bir nechta sabablari bor:

- 1) Bolalar tevarak atrofdagi narsa va hodisalarni qanday boʻlsa shundayligicha, yaʼni yaxlit holda aks ettiradilar:
- 2) Ularda narsa va hodisalarni chuqur analiz va sintez qilish xususiyati oʻsmagan boʻladi:
- 3) Ularda tabiat va jamiyat hodisalariga doir ilmiy tushunchalar hali tarkib topmagan:
- 4) Ularning turmush tajribalari oz boʻladi. Shuning uchun ular bilishga intilib savollar beraveradilar.

Ularning bu savollariga ahamiyat bilan qarash kerak. Bolalar oʻz savoliga javob topa olmasa yoki kattalar uning savoliga ahamiyat bermasalar, boladagi qiziquvchanlik, sinchkovlik susayadi. Juda koʻp otaonalar va tarbiyachilar bolalar ortiqroq savol berib yuborsalar “koʻp mahmadona boʻlma!”, “Sen bunday gaplarni qayerdan oʻrganding”, deb jerkib beradilar. Natijada bola oʻksinib, oʻz bilganicha tushunishga harakat qiladi. U albatta koʻp narsalarni xato tushunadi va bu tushunish juda uzoq vaqtgacha saqlanib qoladi. Masalan: 6 yoshli bolalar endilikda hodisalarni sababini izohlashga urinadilar. Anvar ismli bola (6 yosh) “menchi, yulduzlar nimadan paydo boʻlganini bilaman – osmonda katta teshik – teshik toʻr bor. Toʻr ustida katta gulxan yonib turadi. Toʻrning teshiklaridan yulduzlar koʻrinib turadil – deb oʻzicha tushunishga harakat qiladi.

Toʻgʻri, bolaning bunday savollariga javob berish qiyin, chunki ular oʻzlari hali mutlaqo tushunmaydigan narsa va hodisalari haqida savol beradilar. Lekin tarbiyachi bolaning yoshiga mos qilib, yaxshilab tushuntirib berishi zarur. Masalan: “Yomgʻir qayerdan yogʻadi?” degan savolga 6 yoshli Guli: “Yomgʻir osmonda yashaydi, uning uyi bulutlardan ham balandda. Bulutlar ochilib ketganda, yomgʻir yiqilib ketadi” deb tushuntiradi. Shunday paytda tarbiyachi sovuq oynaga issiq par bilan taʼsir qilganda suv zarrachalarining yuzaga kelishini misol qilib koʻrsatib, boladagi afsonaviy tushunchasini yoʻqotib, ilmiy tushunchani, yomgʻirning yuzaga kelishini sodda va tushunarli qilib tushuntirishi zarur.

Maʼlumki, ayrim bolalar haddan tashqari koʻp savollar beradilar, boshqa bir bolalar esa deyarli hech bir savol bermaydilar. Bolalar har sohaga doir juda koʻp savol berishi ijobiy xarakterga ega boʻlib, bolaning qiziquvchanligi, aktivligi va mustaqilligidan darak beradi. Odatda juda passiv va tortinchoq bolalar hech bir savol bermaydilar. Bunday bolalarga turli mashgʻulotlardan, ekskursiyalar paytida tarbiyachining oʻzi savol berishi va shu bilan ularni aktivlashtirishi lozim. Bogʻcha yoshi davriga kelib bolada tafakkur turlari ham taraqqiy eta boshlaydi. Bogʻchaning kichik guruhlarida (3-4) bolaning

tafakkuri – ko‘rgazmali harakat tafakkuridan iborat bo‘ladi. Bola bilayotgan ob'ektlarni o‘z qo‘llari bilan timirskilab, “amaliy harakat” orqali bo‘laklarga ajratib quradi, idrok qilayotgan narsalarni birlashtiradi, solishtiradi va taqqoslaydi, analiz, sintez qiladi. Masalan: bola o‘z o‘yincho‘g‘ini “ichida nima borligini” bilish maqsadida bo‘lak – bo‘lak qilib sindirib, uni analiz qiladi: kubiklardan “uy” yasab sintez qiladi.

Bog‘cha yoshi bolalarida ko‘rgazmali, obrazli – tafakkur hukmron bo‘ladi. Bolalar faqat o‘zlari idrok qilgan va tasavvur qilishi mumkin bo‘lgan to‘g‘risidagina tushunchalarga ega bo‘ladilar. Bu yoshdagi bolalar konkret narsalar to‘g‘risidagina fikr yurita oladilar. Shuning uchun ham ularda mavhum tafakkur bo‘lmaydi. Bola o‘zining fikr yuritishidan konkret faktlarda asoslanganligi uchun, u narsalarning rangiga alohida e‘tibor beradi. Masalan: o‘tkazilgan tajribalar shuni ko‘rsatadiki, bolalarga “Qizil shapkach” ertagini o‘qib berilgandan so‘ng, ulardan tarbiyachi: “bolalar, qizil shapkacha cho‘g‘dek qizil va havo rang shapkacha kiyib olgan edi - a?” deb so‘rganida, bolalar: “yo‘q, yo‘q havo rang ko‘ylakda va qizil shapkachada edi” – deb e‘tiroz bildirishadi. Bu misoldan ko‘rinib turibdiki, bolaning tafakkuri konkret, ko‘rgazmali obrazli xarakterga ega ekan. Shuning uchun tarbiyachilar buni hisobga olgan holda ta‘limiy mashg‘ulotlarni doimo ko‘rgazmali asosda o‘tkazishlari zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 30-sentabrdagi —O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta‘lim vazirligi faoliyatini tashkil etish to‘g‘risidagi PQ-3305-son Qarori.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016-yil 29-dekabrdagi —2017-2021-yillarda maktabgacha ta‘lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risidagi PQ-2707-son Qarori.
3. Ilk qadam davlat o‘quv dasturi. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta‘lim vazirligining 2018-yil 7-iyuldagi 4-sonli hay‘at yig‘ilishi qarori bilan tasdiqlangan.
4. Bolangiz maktabga tayyormi? O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta‘limi vazirligi Respublika ta‘lim markazi. Ma‘rifat-Madadkor nashriyoti. 2018 y